

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОЇ СИНОНІМІЇ В РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ «МАФТЕЙ»

Прокопович Л. С.

Мукачівський державний університет

У статті комплексно проаналізовано семантико-стилістичні особливості лексичної синонімії в романі Мирослава Дочинця «Мафтей». Доведено, що основу синонімічних рядів у мовотворчості письменника становлять загальномовні, нормативно-літературні лексеми, які формують своєрідне тло. Приділено особливу увагу синонімічним одиницям, що містять у своєму значенні стилістичний компонент. Окреслено роль і місце синонімічних засобів в організації художнього тексту.

Ключові слова: синонім, лексема, диференційні ознаки, стилістичний компонент, фразеологічний зворот, емоційно-експресивне забарвлення.

Prokopovych L. S. Semantic and stylistic peculiarities of lexical synonymy in the novel by Myroslav Dochynets "Maftai". Lexical synonyms are a component of both the language system and the text system. The study of synonyms as components of a literary text makes it possible to identify mechanisms that transform the semantic structure of common language synonyms. Most often additional shades in the meaning of a synonym are realized in syntagmatic connections. The topicality of our research is based on the fact that it is the first attempt to research the lexical synonymy of the works by Myroslav Dochynets.

The purpose of the article is to comprehensively analyze the semantic and stylistic features of lexical synonymy in the novel "Maftai" by Myroslav Dochynets and determine the role and place of synonymous means in the organization of a literary text.

The basis of the synonymic series in the writer's language development is the general linguistic, normative and literary lexemes. In the literary text they form a peculiar background against which the differential signs of synonymous units containing a stylistic component in their meaning appear. Synonymous rows of lexemes are quantitatively rich and stylistically diverse. The large branching of verbal lexeme in rows is due to the fact that in order to determine actions and conditions that are close in meaning the writer draws to his work not only words from a literary language but also colloquially folk vernacular. In the course of the study it has been found out that both separate verbs and whole phraseological turns, figuratively metaphorical constructions appear in the verbal synonymic constructions.

The wealth of lexical synonymy in the novel by Myroslav Dochynets is manifested not only in the quantitative composition of synonymic series, in their ramification but, above all, in the multiplicity of semantic and stylistic shades of the synonym, in emphasizing the new, not yet described, expressive possibilities of common words. For the expressiveness the author gets to the stylistically neutral general linguistic units, expressively labelled synonyms: folk and old elements, dialectisms and phraseological connections. Used as self-sufficient loners or strung into gradation rows they become the spokesmen for the author's individual vision of the world.

Key words: synonym, lexeme, differential signs, stylistic component, phraseological turn, emotionally expressive colouring.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Лексичні синоніми – це складник і системи мови, і системи тексту. Дослідження синонімів як компонентів художнього тексту дає змогу виявити механізми, які трансформують семантичну структуру загальномовних синонімів. Найчастіше додаткові відтінки у значенні синоніма реалізуються в синтагматичних зв'язках. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що воно є першою спробою вивчити лексичну синоніміку творів Мирослава Дочинця. Сьогодні проблеми художньої мовотворчості сучасного письменника розв'язують різноаспектно й панорамно. За останні роки дослідження мовотворчості Мирослава Дочинця збагатилися новими науковими здобутками. Це розвідки О. Р. Микитюк [7], Р. М. Теребус [13], А. І. Вереш [2], Л. С. Прокопович [9; 10]. Зокрема, О. Микитюк, розглянувши лексику в романах Мирослава Дочинця «Вічник», «Горянин», «Криничар», з'ясувала особливості вживання діалектизмів, показала лексичні, словотвірні, фонетичні та синтаксичні

елементи, що стали основою стилістичного увиразнення тексту. Л. С. Прокопович простежила тенденції та специфіку змін сакральних лексем у романі «Мафтей», а також у процесі різноаспектного осмислення проблеми сакрального в художньому дискурсі виявила структурно-семантичні групи сакральних лексем, визначила їх ідейно-концептуальні функції. Такий аналіз допоміг глибше зрозуміти своєрідність художнього світу митця, органічність його мовомислення в категоріях сакрального.

У формуванні індивідуального стилю письменника важливе місце належить його світогляду. Р. М. Теребус зауважує, що символіка, власні назви, художні засоби, використані в романах Мирослава Дочинця, є виразником індивідуального стилю автора.

Проте дослідницькі можливості реалізовані лише частково, оскільки не всі ланки складної і своєрідної мовної організації художнього тексту були вичерпно схарактеризовані. Ставимо собі за мету висвітлити ще не осягнені грані образного слова в романі Мирослава

Дочинця «Мафтей», а саме лексичні синоніми. У сучасному українському мовознавстві синонімами є «слова» (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотвірні типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичних граматичних характеристиках та сполучуваності)» [14, 585].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що лексична синонімія художнього дискурсу вже була предметом розгляду мовознавців. Дієслівну синонімію в прозових творах Івана Багряного досліджувала О. Г. Ярова [16]. Явище синоніміки дієслів руху в художніх творах О. Довженка вивчала М. М. Фащенко [15]. Лексичну синонімію в народних оповіданнях Марка Вовчка опрацьовувала Н. А. Титаренко [12]. Особливості прикметникової та прислівникової синоніміки в художніх творах І. Я. Франка характеризувала І. Й. Ощипко [11]. Індивідуально-авторські синоніми, синонімічні ряди в романі М. Стельмаха «Хліб і сіль» стали предметом аналізу Н. П. Миронюк [8]. Лексичні синоніми та з огляду на це ритмомелодію художньої оповіді у творах Уласа Самчука описувала Г. В. Горох.

Формулювання мети завдань статті. Мета статті – комплексно проаналізувати семантико-стилістичні особливості лексичної синонімії в романі Мирослава Дочинця «Мафтей» та окреслити роль і місце синонімічних засобів в організації художнього тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основу синонімічних рядів у мовотворчості письменника становлять загальномовні, нормативно-літературні лексеми. У художньому тексті вони формують своєрідне тло, на якому вияскравлюються диференційні ознаки синонімічних одиниць, що містять у своєму значенні стилістичний компонент. Синонімічні ряди лексем кількісно багаті і стилістично різноманітні. Велику розгалуженість дієслівних лексем у рядах зумовлено тим, що на означення близьких за змістом дій і станів письменник залучає до свого твору не лише слова з літературної мови, але й розмовно-народні, просторічні. У процесі дослідження встановлено, що дієслівні синонімічні ряди формують як окремі дієслова, так і цілі фразеологічні звороти, образно метафоричні конструкції. Виокремлено також тематичні підгрупи, що відрізняються одна від одної стилістичними функціями, семантичними нюансами або емоційно експресивним забарвленням, маючи водночас однакове основне лексичне значення.

Дієслово **говорити** передає широку семантику: 1. Маги здатність висловлювати думки, почуття: володіти мовою. 2. Усно висловлювати думки, почуття; розповідати про що-небудь. 3. Вести бесіду розмовляти (ВТССУМ, 2003:187). Наприклад, несміливу, повільну розмову автор виражає конструкціями *здобується на слово, задумливо ронити, знічено мовити: Нарешті, на звороті в Кедерешів здобується на слово* (99); *«Лампа не горить, а млин крутиться»*, – *здумливо ронила мати* (189); *І тоді, оглушений її наглою з'явою, я не здобується на слово* (235); *Я вислухав її, ледве видавив із себе кількоро слів* (234); *Доромбана знічено мовила*

(267). На означення швидкої, безперервної розмови, бесіди митець підбирає слова *молола й молола, желіпала: У баби писок без воріт, молола й молола. Аввакум розказував, як у одній старій храміні побачив на стіні «вузду для сварливих». Нею в давнину припинали язика запеклим дурноляпам. Нині їм живеться легше* (82). *Встрявати в бесіду баба не давала. Та й охоти не було. Пороснячка ще желіпала своє* (84). В аналізованих контекстах дієслова передають певний психологічний момент, характеризують людину, її поведінку. Функціонування дієслів із названою вторинною семантикою виявляє їх синтагматичну залежність від контексту: для актуалізації цього значення автор використовує фразеологізм: **у баби писок без воріт**.

У синонімічні відношення з дієсловами вступають вільні й стійкі словосполучення, фраземи: *Тончі сіканув мене поглядом і буркнув собі під ніс: на всяк ротець свій окунець* (198). Або: *Ова, що лише п'яний не бовкне* (193). Ряд дієслів, зокрема *телесувати, перетолкувати, погомоніти, розповідати, провадити свої розмисли*, означає довготривалу, розважену, повільну розмову: *Утомлений суперечкою схимник давав правду молодому бесідникові, і той миролюбно провадив свої розмисли* (211); *Мій наймач телесував із майстрами, довжив день, обраховуючи майбутній зиск* (226); *«О, ми з ним перетолкували немало...»* (271). **Погомоніли крихту**, *відволожили душі і кожде рушило своєю пугею, як ведеться* (274); **Я розповідав**, *шукаючи опертя в словах, а потім насторожено замовк* (324). Художньо-естетичній меті підпорядковане діалектне слово **дейкували**: *Не раз себе звідаю: Я чи я є тим? Який є, такий є. Най інші судять. Вони й судять. Дейкують про мене: «бай, примовник, мудряк», «вселюдний чоловік», тихо ходить, високо несеться»* (120). **Дейкували**, *що наш біскуп обтирався нашими «жалкими» обрусятами і обвивав попереk поясом із вчісок* (185); *Челядь дейкувала (сам я того не видів), що викликав він із хащів звірів, – і ті виходили із схиленими головами на місячний моріг і стояли взамерті* (303).

Семантично близьким до попереднього слова є дієслово **казкувати** – придумувати щось, вигадувати: *Чуй-но, Мафтею, що мені раптово наплигло... Згадав, на яких язиках ми з тобою щойно казкували* (90); *Еге: казки казкувати – не волок тягти* (203); *Бо ти мене зовсім забаламутив казками* (203).

Розмовні лексеми *музикати, гугнявити, гулюлюкати* означають повторювальну, тривалу дію. Вона може вказувати на здатність людини приспівувати під час виконання якоїсь роботи: *Я прислухався, що він музикає: гіркота слів перепліталася з жалобною нугою* (139); *Чоловік щось гулюкав, та й я вже не слухав. Слова, якщо їх вигойкувати, позбуваються смислу* (42). У цьому контексті *гулюкати* означає «викикувати».

Характерна ознака мовостилію Мирослава Дочинця – використання метафорично образних конструкцій, що вступають в синонімічні відношення з дієсловом *говорити*. Це переважно перефразовані, оновлені наявні в мові сполучення слів: *Сама вона читати не вміла, зате як говорила! Якщо дідо словом різав, як топором, няньо говорив скупо і пісно, аби лише відбутися, то мамка словами ніби ткала мережу. Її бесіда зависала в воздуху і довго не розві-*

ювалася, як золотий пилок цвіту. І не пропадала, засійовалася в якісь непроглядні глибини, звідки могла неспогадано виринути й засвітитися наново. У наведеному контексті митець через низку порівняльних зворотів, однорідних членів речення відбирає з ряду співвідносних такі слова, які найбільше відповідають певному фразовому оточенню – як з боку семантики, так і стилістично. Загальновідомо, що вміння говорити є одним із ефективних засобів оцінної характеристики персонажа. Письменник надзвичайно вміло використовує народну прислівно-приказкову скарбницю, вплітаючи її кращі зразки в канву свого твору, надаючи їм різноманітного ситуативно-психологічного навантаження. Саме в уста матері Мафтея автор вкладає поговорку: «Поговірка – цвітка, пословиця – ягодиця». Вже тоді тонким мізерним розумом я доходив, що мова має чари. І якщо ти їх відчуваєш: то сам стаєш на крихітку чародієм (183).

Антонімом до дієслова *говорити* є слово *мовчати*. Більш яскраве експресивно-емоційне значення має okazіоналізм *перемовчати*. Пор.: *Обидва з тих, що готові один одного перемовчати* (256). Варто наголосити, що мовчання – одне з найважливіших положень містичного богослов'я, втіленого в ісихазмі ('східно-слов'янське містико-аскетичне вчення про єднання людини з Богом через очищення серця сльозами та зосередження свідомості на самому собі' [1, 26]). Слово в ісихазмі виступає у своїй сакральній функції засобом спілкування зі світом трансцендентного. Воно не адресоване вухам чи очам людини, а сприймається як засіб «душевної» бесіди з Богом, яка може відбутися лише в мовчазному спілкуванні [6, 52].

У художньому дискурсі Мирослава Дочинця простежуємо авторські рефлексії над природою та значенням слів: *слово, мова, думка, бесіда*. Відзначаємо актуалізацію лексеми *слово*, яка узагальнює зміст як конкретного висловлення, так і символічний зміст поняття *мова*: *Вже тоді тонким мізерним розумом я доходив, що мова має чари, і якщо ти їх відчуваєш: то сам стаєш на крихітку чародієм* (183). Концептуальність індивідуально-авторського образу *мова – чари* підтверджує конкретно чуттєвий зміст, виражений внутрішньою формою дієслівної метафори. Семантичну місткість слова не завжди усвідомлює читач, «сприймаючи її інтуїтивно». Словом так гнучко модифікуються всілякі відтінки переносного значення, що воно здається безмежним у своїх можливостях. Зберігаючи основне значення, лексема майже в кожному разі вживання постає в новому, особливому відмінному значенні, набуваючи в контексті різних смислових відтінків [5, 51].

Асоціативно-образний ряд *слово – мова – бесіда* з новим конкретно-чуттєвим змістом прочитуємо в наступному контексті: *Я й сам виріс на замашиному русинському слові* (31); *Стрій русинської бесіди особний. За видимою простотою криється більше невидимого, недоказаного, прихованого. Русин промовляє до тебе, а видить своє і малює се скупю барвою. Йому мовлене бачиться ясно, а ти здогадуєся, що за сим криється. До того ж русинська бесіда ясна на примовки, лукавинки й фіглі – і в тій словесній сумішці ще більше губиться зміст. Підкарпатські русини, вікуючи під чужинцями, стягували щось прикметне*

від них і припасовували до свого, закоріненого в глибокі пласти слов'янського старовіку. *Прадавня щира, мудра, ясноока і високочола Русь, як ніде відлунує в говіріці нашого люду, що додержав сі карби в укритті карпатських гір. Через мене перейшов огром людей різного племені і язика, то мушу визнати, що тутешнянська примова найближче рідниться до строю біблійних притч. Я се збаг у далекому дівоцтві, долучений до святого Писання знатними книжником Аввакумом* (33). Зокрема, слід відзначити розгалужений синонімічний ряд, який використовує автор: *замашине русинське слово, стрій русинської бесіди, русинська бесіда, словесна сумішка, говірка нашого народу, тутешнянська примова*. Тут прочитуємо і знання національних кодів, знання історії, знання Біблії, мови свого народу. Мирослав Дочинець *слову* надає особливої ваги, бо сприймає його як духовну субстанцію. Пор. в іншому контексті: *День при дні в дорозі, на бесіду я голодний* (275); *А я все вертаюся гадками до першої нашої бесіди* (277).

Семантичний зв'язок *слово – людина* простежуємо на прикладі: *Мені забаглося залишити послужливому чоловікові бодай утішне слово* (39); *«Лампа не горить, а млин крутиться», – задумливо ронила мати. Вона завсіди мала за душею якась слово, аби присмачити чи присолити прояву години* (189); *«Все буде добре», – казав дідо коханій жоні. А може, й самому собі. І то були найголовніші слова. Можливо, єдині слова, що сильніші за мовчання* (7). Вони конденсують у своєму значенні дружні, морально-етичні, етикетні настанови. Мовна поведінка народу, без сумніву, поєднана з його загальною культурою, етнопсихологічними рисами, серед яких доброзичливість, шанобливе ставлення до співбесідників, почуття власної гідності.

Семантика емоційної спроможності слова, дієвості, впливовості прочитується в наступному контексті: *Обійшов я горючими кресами три річні круги, і ставало моє слово дедалі простіше, коротіше й тихіше* (268); *«Язиками воздух чешуть, – відмахувався печерник, – Знають, що словом можна взяти за руку і повести за собою* (282); *Я розповідав, шукаючи опертя в словах, а потім насторожено замовк* (324); *Затужив русин на чужині. Звик він до води рухливої не стоячої. І до людей бистріших у слові й ділі* (54).

Позитивна оцінність, мажорна настроєвість слова звучить у рядках про заоханих: *Мудрій голові доста двох слів. А люблячому серцю й того не треба. Мова любови не потребує слів* (72); *І слова, слова, що звучать як ті пташині поцілунки* (265) і викликає у читача особливе хвилювання.

Важливий стилістичний параметр образу *мова, слово* – його сакральний вимір: *Книгозбірню по собі Аввакум заповів монастиреві, а зошиток залишив мені. Відбиток трудячої руки, тинь мудрого серця, Для мене – се короб із причастям Слова* (131).

Наступний авторський контекст орієнтує читача на зіставлення типової для українського світосприймання кореляції слова: *Слово паче грошей* (231). Вони свідчать про те, що «майстри слова, маючи спільний мовний матеріал, звертаючись до скарбів свого народу, вибудовують [...] свій світ мови» [4, 12].

Людська думка матеріалізується у слові. «Спостерегаючи за розвитком думки в конкретно-історичному

часі, у різноманітних текстах маємо справу з передаванням думки від покоління до покоління, тобто з комунікацією, яка може здійснюватись через осередки певної культурної сфери [5, 56].

Автор використовує цілу низку синонімів на позначення думки – *думи, розмисли, гадки, догадки, розум*: *Я йшов, перетираючи в гадках почуте, і дивився під ноги* (42); *І дивно, – бездумно додав я, бо поринув, як у трясовину, в нагло наплилі гадки* (261); *Я так занурився в розмисли, що навіть дур-зілля не допікало мені* (264); *Не знаю, чи то від ядучого духу, чи від напливу догадок, але мій мозок кипів* (264).

Важливим стилістичним параметром є синонімічний ряд дієслівних лексем, семантично пов'язаних зі словом *думка*: *Вже тоді тонким мізерним розумом я доходив*. *Міркую, що там муха сідає, де рану чує* (32); *Про се я думкував гостинцем* (93); *Розшолопав я в голові сякі-такі значки і склав їх докупи* (253); *Я заглибився очима в шитво, а думами себе* (266);

Я так занурився в розмисли, що навіть дур-зілля не допікало мені (264).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Багатство лексичної синонімії в романі Мирослава Дочинця виявляється не тільки в кількісному складі синонімічних рядів, у їх розгалуженні, а й передусім в багатоплановості семантико-стилістичних відтінків синоніма, в акцентуванні нових, досі ще не описаних виражальних можливостей загальноновживаних слів. Автор для увиразнення зображуваного добирає до стилістично нейтральних загальнономовних одиниць експресивно марковані синоніми: народнорозмовні й просторічні елементи, діалектизми й фразеологічні сполуки. Вживані як самодостатні одинці або ж нанизовані в градаційні ряди, вони стають експлікаторами авторського індивідуального бачення світу. Наступне дослідження образного слова в мовотворчості Мирослава Дочинця складе добре підґрунтя для пізнання ідіолекту письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. П. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бибик, Г. М. Сюта. – Х., 2006. – 632 с.
2. Вегеш А. Промовистість назв романів М. Дочинця [Електронний ресурс] / Анастасія Вегеш. – Режим доступу : www.visnyk_filolog.uzhnu.edu.
3. Горох Г. В. Лексична синоніміка у творах Уласа Самчука: (Спроба семантико-функціонального аналізу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. В. Горох. – К., 1995. – 20 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – Інститут української мови НАН України, 2009. – 350 с.
5. Мех Н. Лінгвокультурема ЛОГОС – семантична універсалія та «константна форма» / Наталія Мех // *Культура слова*. – 2010. – Вип. 72. – С. 55–59.
6. Мех Н. Лінгвокультурема ЛОГОС у поетичному світі Ліни Костенко / Наталія Мех // *Культура слова*. – 2010. – Вип. 73. – С. 49–53.
7. Микитюк О. Діалектизми як засіб увиразнення текстів Мирослава Дочинця / Оксана Микитюк // *Лінгвостилістичні студії*. – 2015. – Вип. 2. – С. 85–90.
8. Миронюк Н. П. Дієслівна синоніміка в романі М. Стельмаха «Хліб і сіль» / Н. П. Миронюк // *Мовознавство*. – 1968. – № 1. – С. 50–54.
9. Прокопович Л. С. Вербалізація концепту час у романі Мирослава Дочинця «Мафтей» / Л. С. Прокопович // *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. – 2017. – Т. 2. – № 8. – С. 66–69.
10. Прокопович Л. С. Тенденції та специфіка вияву змін сакральних лексем у романі Мирослава Дочинця «Мафтей» / Л. С. Прокопович // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. – Серія : Філологія. – 2018. – Вип. 1 (39). – С. 48–54.
11. Ощипко І. Й. До вивчення прикметкової та прислівникової синоніміки в художніх творах І. Я. Франка / І. Й. Ощипко // *Питання українського мовознавства*. – Л., 1960. – Кн. 4. – С. 97–103.
12. Титаренко Н. А. Семантична характеристика лексики «Народних оповідань» Марка Вовчка / Н. А. Титаренко // *Наук. зап. Житомир. пед. ін-ту. Сер. лінгвіст.* – Житомир, 1961. – Т. 17. – С. 65–84.
13. Теревус Р. М. Функційне навантаження власних назв у романах Мирослава Дочинця «Криничар» та «Вічник» / Р. М. Теревус // *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. – 2017. – Т. 2. – № 8. – С. 110–113.
14. Українська мова: Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський (голова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2004. – 824 с.
15. Фащенко М. М. Синоніміка дієслів руху в художніх творах О. Довженка / М. М. Фащенко // *Мовознавчі студії*. – К., 1968. – С. 118–128.
16. Ярова О. Г. Дієслівна синоніміка в прозових творах Івана Багряного : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Ярова. – Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. – 19 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дочинець М. Мафтей. Книга написана сухим пером : [роман] / Мирослав Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2016. – 352 с.